

NEVELŐ IRÉN

Az üzemek militarizálása és a panaszbizottságok az első világháború idején

Az első világháború alatti munkásmozgalom egyik — ezideig a párttörténetírásban elhanyagolt — területe az MSzDP szociálpolitikai tevékenysége, amely a panaszbizottságok létrehozásáért folytatott küzdelemben nyilvánult meg legkézzelfoghatóbban. A panaszbizottsági politika elemzése nemcsak a szociáldemokrata párt törekvéseire vet fényt, hanem az uralkodó osztályok védekező manővereire is. Mivel a megalakult panaszbizottságok a konkrét munkásmozgalomnak rövid ideig keretül szolgáltak, a munkásosztály napi harcairól szintén képet kaphatunk. Nem helyezkedhetünk tehát arra az álláspontra, hogy kézlegyintéssel elintézzük a panaszbizottságok megteremtését és tevékenységét,¹ hanem tüzetes vizsgálat alá kell helyoznünk az egész bonyolult problémát, mert — mint mondottuk — lehetőséget ad a munkásmozgalom számos, éppenséggel nem lényegtelen mozzanatába bepillantani.

Nem felfedezői, hanem újra felismerői vagyunk a panaszbizottságok munkásmozgalmi jelentőségének, hiszen a Szterényi József és Ladányi Jenő által írt reprezentatív, polgári gazdaságtörténeti munkában² elégszer olvashatunk a panaszbizottságokról, sőt szerepük egyoldalú és túlzott kihangsúlyozásának lehetünk tanúi.

Tanulmányunkban mi arra törekedtünk, hogy a rendelkezésünkre álló anyagok alapján, mind a pozitív, mind a negatív vonásokat figyelembe véve, reális képet rajzoljunk az intézményről.

A panaszbizottságok hatáskörének vizsgálata vezetett el bennünket az ipari militarizálás megannyi tisztázatlan problémájához.

Az első világháború gazdaság- vagy politikai történetét tanulmányozók okvetlen szemben találják magukat a munkásosztály jogi státusát szabályozó terminus technicusokkal, amelyek az állami beavatkozás, a militarizálás eltérő formáit tükrözik. Magunk is lépten-nyomon találkoztunk forrásainkban a munkásosztály jogilag különböző helyzetű csoportjainak megjelölésével. A szakirodalomban azonban sehol sem leltük világos és megnyugtató kifejtését annak, hogy az egyes fogalmak alatt mit kell valójában érteni, a militarizálásnak milyen formái és fokozatai vannak, következésképpen a munkásosztály csoportjai között milyen de facto eltérések állapíthatók meg. A vizsgálódásainkból leszűrt

¹ Andics Erzsébet az első világháború alatti munkásmozgalomról írt, máig legrészletesebb tanulmányában csak annyit állapít meg a panaszbizottságokról, hogy azokat a kormány hozta létre, az angol trade-unionista mozgalom békéltető bizottságaihoz hasonlítottak és működésükkel a munkásság bérmozgalmának lehetetlenné tételét célozták.

(*Andics Erzsébet: A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt. Történet-tudomány kérdései* 2. Bpest. 1950. 10. l.)

² A magyar ipar a világháborúban. Bpest. 1934.

megállapításainkat adjuk közzé, amelyek nemcsak a jogi kifejezések tartalmát rögzítik, hanem támpontot adnak az ipari, mindenekelőtt a hadiipari termelés organizmusának megrajzolásához is.

*

Ausztriában már a háború első napjaiban felhatalmazást kért és kapott a kormány, hogy a haditermelés érdekében egyes vállalatokat államilag védett üzemekké nyilvánítson.

Magyarországon ugyancsak felmerültek ilyen igények, de kezdetben a kormány elutasító álláspontot foglalt el,³ csak később, a gazdasági helyzet, a munkaerőszükséglet alakulása következtében tért el ettől. Az első intézkedés az volt, hogy a hadviselés szempontjából fontos üzemekben a Honvédelmi Minisztérium népfőlkelő munkásosztagokat szervezett, és ezeket katonai felügyelet alatt a gyárakba vezényelték. Ez utóbbi eljárás azonban csak néhány nagy gyárra és a bányákra vonatkoztatva nyert alkalmazást.⁴

A munkásosztag alakítását a honvédelmi miniszter az illetékes szakminiszterrel egyetértésben rendelte el. A népfőlkelő munkásosztagnak kirendelt parancsnoka volt és fegyveres keretosztag állt rendelkezésére, amelynek ereje az osztagba szervezett munkások létszámától függött.⁵ A keretosztag legénysége rendszerint az idősebb évfázatokhoz tartozott, akik azonban őrszolgálatra vagy arcvonalbeli szolgálatra alkalmasak voltak. A gyakorlatban, ahol az üzem érdeke, a munkáság magatartása úgy kívánta, a honvédelmi miniszter lehetőnek tartotta olyan módon megszervezni a munkásosztagokat, hogy fegyveres osztag-keret ne legyen jelen a gyárban. Ez esetben a munkásosztagokat egy-egy helyi szolgálatra alkalmasnak osztályozott népfőlkelő tiszt parancsnoksága alá rendelték.⁶

A munkásosztag megalakítását az osztag parancsnoka végezte el oly módon, hogy a tekintetbe jöhető egyénekről az üzemvezetőstől névjegyzéket kért és ennek alapján a munkásosztag parancsnoka a gyár vezetőjének és az alkalmaztatási hely községi elöljárójának jelenlétében a népfőlkelő munkásosztagba beosztandó hadköteles legénységet⁷ bemutatta, azaz sorozta. A bemutató szemlén az összes hadköteleseknek meg kellett jelenniök, elmaradás esetén a keretosztag által kiküldött járőrrel, — amelyhez csendőrök, rendőrök is tartozhattak — kísérték be utólagos bemutatásra a meg nem jelenteket. A népfőlkelő munkásosztagba beosztották a felállítás időpontjában az üzemben dolgozó összes felmentett hadköteleseket, de a már korábban az illetékes vállalat-hoz vezényelt hadseregbeli honvéd szolgálatköteles és népfőlkelésre kötelezett

³ A selmecbányai légszeszgyár már 1914 október elején kérelemmel fordult a kormányhoz, hogy az üzemet részesítsék állami védelemben. A kérelemre adott belügyminiszteri válasz hangsúlyozza, hogy az 1912: LXVIII. tc. 20. § elégséges minden baj megoldására, újabb rendszabályra nincs szükség. Pl. Arch. Filmtár. F. 716. B. M. res. 1914. VII. tétel. 6506.

⁴ *Szerényi—Ladányi*: i. m. 74. l.

⁵ 1917 májusában a Fegyvergyár 3400 férfi-munkását a 34. számú munkásosztagba szervezték, a keretosztag egy szolgálatvezető altisztból, egy számvevő altisztból, négy másik altisztból és 65 népfőlkelőből állt. OL. Pénzügyminisztérium. Általános iratok-Külön csomók. (Továbbiakban PM. Ált. ir. k. cs.) 1917. Állami Vasművek (Á. V. m.) 64811.

⁶ Uo. 1915. Á. V. m. 31471/915.

⁷ Hadkötelesek voltak: 1. A közös hadseregbeli (haditengerészeti) honvéd szolgálat-köteles legénység. 2. A népfőlkelésre kötelezett „A” és „B” alosztályú népfőlkelő legénység. (Az „A” alosztályú népfőlkelők már teljesítettek szolgálatot, a „B” alosztályúakat a népfőlkelő bemutató szemlén alkalmasnak találták, de szolgálatot még nem teljesítettek.)

katona-munkásokat is. A népfelkelő munkásosztag megalakításával a tényleges szolgálat alól felmentett munkások, valamint a többi népfelkelésre kötelezett munkás aktív katonává vált, azaz népfelkelési tényleges szolgálatra behívottaknak tekintették őket. Azoknál az üzemeknél, ahol népfelkelő munkásosztagot alakítottak, a nem hadköteles, de hadiszolgáltatással tartozó munkásokat, tehát a 18—50 év közötti alkalmatlanokat, majd később a hadiszolgáltatással tartozók körének a kibővítése után a 18 éven aluli fiatalokú segédmunkásokat, valamint az 50—55 év közötti idősebb munkásokat is beosztották, bár nem a tényleges szolgálatot teljesítő hadkötelesekkel egy osztagba, hanem külön csoportba. A népfelkelésre kötelezett, katonává vált munkások az osztagba történt behívás után katonai esküt tettek, a csak hadiszolgáltatással tartozókat azonban erre nem kötelezhatték.

A népfelkelő munkásosztagba szervezett munkások rendes alkalmaztatásuk helyén maradtak, polgári hivatásukat folytatták és az üzemvezetőség részéről jogilag a polgári alkalmazottaknak juttatott bérezésben részesültek. A keretosztag legénysége, amely a munkások felett a katonai felügyeletet gyakorolta, a termelésben közvetlenül nem vett részt, kincstári illetményt kapott; élmező-süket is a területileg illetékes honvéd kerületi hadbizottság intézte.⁸

A vezényelt katona-munkások között voltak olyanok — számuk elenyészőnek mondható —, akiket ugyan hadiszolgálatra hívtak be, de csak annyiban különböztek az osztagba szervezett munkásoktól, hogy nem maradtak korábbi munkahelyükön, hanem a hadsereg kötelékében: vagy a fronton, vagy a hátszországban a laktanyák műhelyeiben teljesítettek — mint szakmunkások — munkaszolgálatot. E mozgósított munkásalakulatokat is vezényelheték azonban kifejezetten üzemi munkára. Az 1912:LXVIII. tc.-hez kiadott ideiglenes utasítás szerint a vezényelt katona-munkások utóbbi csoportja sem zsoldot, hanem meghatározott bérösszeget kapott a foglalkoztató vállalatától.⁹

Mint a fentiekből világosan kiderül, a bányák és azok a nagyüzemek, ahol népfelkelő munkásosztagokat szerveztek, a háború alatt katonai munkatáborokká váltak.

A militarizálás a háború sikeres folytatása érdekében vált szükségessé az uralkodó osztályok számára, hogy ezáltal biztosítani tudják a termelés zavartalanságát és egyben a hátszág politikai mozdulatlanságát, amint egy 1918 eleji minisztertanácson a honvédelmi miniszter ki is fejtette: „... e militarizálás legnagyobbbbszt oly vállalatokra és üzemekre terjedt ki, amelyek munkásai megbízhatatlan, sőt nyugtalan magatartást tanúsítottak, úgy hogy az állam érdeke egyenesen megkívánta az illetőknek a teljes katonai fegyelem alá való helyezését. Számos vállalat, üzem pedig csak azért nem militarizáltatott, mert annak munkásai békés, hazafias magatartást tanúsítottak s így a hadi szolgáltatási törvénynek rendelkezései elegendőnek bizonyultak.”¹⁰

Az iparban általánosságban az üzem folytatására kötelezték a vállalatokat. Az üzem folytatására való kötelezés az 1912:LXVIII. tc.-en alapult, az említett törvény 1. §-a ugyanis kimondta, hogy a törvényben meghatározott hadiszolgáltatások igénybe vehetők; a 18. §-ból pedig kiderül, hogy az üzem folytatása

⁸ Uo. 1917. Á. Vm. 64811.

⁹ PI. Arch. VSz. 1915/6.

¹⁰ Közli: Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914—1918. Összeállította: Iványi Emma. Bpest. 1960. (Továbbiakban MMT Jk.) 392. l.

kifejezetten a hadiszolgáltatások közt szerepelt, ilyen módon az határozottan „igénylés”, illetve „igénybevétel” jellegű volt.¹¹

A kötelezett vállalatnál dolgozó és személyes szolgálattal tartozó munkásoknak az igénybevétel tartamára szolgálati vagy munkaviszonyukban meg kellett maradniok, azaz munkahelyüket nem hagyhatták el. A helyhezkötés alól pusztán a nők és azok a férfi munkások voltak mentesek, akikre a hadiszolgáltatási törvény hatálya nem terjedt ki. Emellett a hadiszolgáltatással tartozó munkások katonai fenytő hatalom és büntető bíraskodás alatt álltak.¹² Az üzem folytatására kötelezéssel egyidőben ugyanis a vállalathoz katonai vezetőt neveztek ki, aki a katonai felügyeletet és a munkások felett a fegyelmi jogokat gyakorolta.

A munkaadókat a törvény csak arra kötelezte, hogy a fennálló bér, szolgálati és munkaviszonyokat egyoldalúan meg ne változtassák, és hogy a munkások rendkívüli igénybevétele esetén biztosítsák a méltányos bérfelemelést.¹³ A későbbiekben, miután a vállalkozók szabatolták e megkötéseket, és a kormány a kötelezett üzemek munkásainak jogi helyzetét kívánta szabályozni, olyan megoldási javaslat merült fel, hogy a kötött munkások bérét panasz esetén a honvédelmi miniszter állapítaná meg.¹⁴

1914 végén helyezték katonai felügyelet alá a két legfontosabb háborús üzemet: a csepeli lőszergyárat és a fegyvergyárat, emellett már decemberben kötelezték a haditermelés szempontjából ugyancsak jelentős Schlick—Nicholson gép-, vagon- és hajógyár rt.-t is.¹⁵

1915 elején mind több gyár kért katonai felügyelet alá helyezést, félve attól, hogy a már kötelezett üzemek munkásszükséglete az ő rovásukra elégűl ki, s ezáltal hátrányos helyzetbe jutnak. Más gyárakat, köztük egész jelentéktelenekeket, sőt alkalmiakat, katonai okokból köteleztek üzemük folytatására.

A katonai felügyelet alá helyezést kezdetben inkább a magánécek kérték és kapták, az állami vállalatok nem szívesen nyúltak a termelésen kívüli kényszereszközökhöz, idegenkedtek a katonai beavatkozástól. A diósgyőri vasgyárhoz pl. már 1914 végén megérkezett a hadügyminiszter értesítése a gyár katonai felügyelet alá helyezéséről, azonban az Állami Vasgyárak Központi Igazgatósága tiltakozásának hatására a pénzügyminiszter közbenjárt a honvédelmi miniszternél, amelynek eredményeképpen az eltekintett az igénybevételtől.¹⁶

A hadicikkeket termelő, de a katonai felügyelet alá helyezéstől húzódozó gyárak úgy vélték megoldhatónak a munkaerő elvándorlás megakadályozását, hogy javasolták a gyár kötelékéből kilépő munkások azonnali behívását.¹⁷ E módszer azonban gyakorlatilag keresztülvihetetlen volt, ezért a hadügyi szervek elutasították azt és mindvégig az üzem folytatására kötelezést, ill. a népfölkelő munkásokoztagok felállítását szorgalmazták.

A Kereskedelemügyi Minisztérium összeállítása szerint 1915. október 1-ig — a malmok és élelmiszer-üzemekről eltekintve — összesen 263 vállalatot helyeztek katonai felügyelet alá. A vas- és fémipari vállalatok közül 84, a gép-, villamossági és műszeriparban 67, a világítási és közlekedési vállalatok közül 19,

¹¹ Magyar Törvénytár, 1912. évi törvények, 877. l.

¹² Magyarországi Rendeletek Tára. 1916. 472—473. l.

¹³ Pl. Arch. VSz. 1915/17.

¹⁴ Pl. Arch. A. XV. 1/1914/3. Ig. Min. „Bi” 22.

¹⁵ Ssterényi—Ladányi: i. m. 74. l.; Pl. Arch. VSz. 1915/17.

¹⁶ OL PM. Ált. ir. k. es. 1915. Á. Vm. 1604/915; 1622/915.

¹⁷ Uo. 31413/915.

faipari 15, textilipari 32, vegyészeti-ipari 28, bőripari 8, kő-, föld-, üveg- és agyagipari vállalatokból 8, egyéb vegyes vállalatok közül 2 köteleztetett üzeme folytatására.¹⁸ A katonai felügyelet alá helyezett üzemek száma a továbbiakban még növekedett, 1917. október 1-re 615 militarizált vállalatot, ipartelepét tartottak nyilván, és egy évvel később számuk meghaladta a 900-at.

Ha az üzem folytatására kötelezett vállalatokhoz hozzászámítjuk a bányákat és az ugyancsak katonai fenytő fegyelem alatt álló vasúti műhelyeket, akkor 1917 októberére e militarizált üzemekben majdnem félmillió munkás dolgozott.¹⁹ A háború alatt tehát szinte az egész ország kaszárnya lett, minden munkaképes férfi katonának számított. A munkások egy része bevonult és vagy a harc téren, vagy szerencsésebb esetben üzemben teljesített katonai, ill. munkaszolgálatot, más része személyes szolgálatra köteleztetett, ezek közül is tekintélyes rész a militarizált vállalatoknál dolgozva katonai fenytő hatalom alatt állott. A nem kötelezett nagyüzemekben pedig a csendőrség járult hozzá ahhoz, hogy a munkások a „rend- és vagyonbiztonságot” ne veszélyeztessék.²⁰

A militarizált üzemek munkásainak kötöttsége nemcsak a helyhez rögzítésben nyilvánult meg, hanem szabadságjogaikban is erősen korlátozva voltak. Az üzemek katonai parancsnokai a népfőlkelő esküt tett munkásoknak megtiltottak minden gyáron belüli és kívüli összejövetelt, gyűlésezést. A Schmidt és Társa bakancsgyár munkásai 1915. július 18-án a gyári munkásviszonyokról gyűlést tartottak. Az értekezletet szabályosan bejelentették a fővárosi rendőrkapitánynak, amit ő jóvá is hagyott és elküldte ellenőrző közeget. Az értekezlet elkezdődése után, mivel a katonai parancsnok a B osztályú népfőlkelőknak megtiltotta a részvételt, a gyári őrség 18 munkást elvitt a közeli laktanyába, majd a gyűlésezők közül 3-at sorhadiszolgálatra osztottak be, 18-at pedig megintésben részesítettek.²¹ A csepeli tölténgyár parancsnoka 1915 végén olyan rendeletet adott ki, hogy a vezényelt katona-munkásoknak „... miután katonák, semmiféle szakszervezeti egyetbe belépni nem lehet, gyűléseken részt venniök szigorúan tilos. Az ez ellen vétők hadi törvényszék eljárás alá vonatnak.”²² Mindezek a korlátozó rendelkezések elsősorban a népfőlkelői esküt tett munkásokra vonatkoztak, de világos, hogy a katonai rendszabályokkal való fenyegetés és fegyelmezés az érintett üzemek összes munkására lehangelő és kedvezőtlen hatással voltak.

Az üzemtulajdonosok és katonai parancsnokok nem ragaszkodtak mereven a törvények betűjéhez, hanem rugalmasan, mindig saját elgondolásuknak megfelelően értelmezték a rendeleteket. A vasas szakszervezet 1915 márciusi vezetőségi ülésén sérelmezték is, hogy „a legtöbb gyárban... a katonai védelmet a munkások ellen használják fel és ezekben a gyárakban a katonai védelem elrendelése óta a munkásokat keresetükben és egyéb jogaikban súlyosan megkárosították. Amidőn a munkások ez ellen felszólláltak, akkor egész tömegét a felszóllalóknak lecsukatták és egyéb módon büntették.”²³ A hadi gyárakban általános-

¹⁸ Az iparcsoportonkénti névszerinti felsorolást is közli: PI. Arch. A. XV. 1/1914/3. Ig. Min. „Bi” 22.

¹⁹ *Szterényi—Ladányi*: i. m. 75. l.

²⁰ A diósgyőri vasgyárnál, valamint a percesei bányatelepen 5 főből álló csendőrkülönítmény volt állandóan kirendelve. OL. PM. Ált. ir. k. cs. 1915. A. Vm. 57635/915.

²¹ PI. Arch. A. XV. 1/1917/12. Bp. rendőrkapitányi eln. res. 1917. sz. n.

²² Uo. VSz. 1915/2.

²³ PI. Arch. VSz. 1915/14.

nak tekinthető ez a módszer, más forrásokban is lépten-nyomon találkozhatunk hasonló panaszokkal.²⁴

A munkaadók a hadiszolgáltatási törvény szubjektív értelmezése alapján a visszaélések egész sorát követték el. Előfordult, hogy a népfölkelő esküvel kötelezett munkásoknak nem fizették ki a törvényes bért, hanem csak zsoldot, vagy annál is kevesebb juttatást adtak. Más esetben az 50 éven felüli munkásoknak — még az 1915:XIII. tc. megjelenése előtt — nem adták ki munkakönyvüket, megakadályozták a munkahely változtatást.²⁵

Egyes esetekben maguk a gyártulajdonosok gyakorolták a katonai fenytő hatalmat, mivel a katonai parancsnokok átruházták fegyelmi jogukat. 1918 közepén a kispesti Lipták gyárból olyan jelzések érkeztek a szakszervezethez, hogy a katonai parancsnok távollétében Lipták gyárigazgató többször őrzáratot hozatott, a munkásokat katonai fogdába kísértette és étlen-szomjan ott tartotta, vagy a katonai parancsnok megkerülésével maga intézkedett katonai segédlettel a renitens munkások ellen.²⁶

A munkásnőkre ugyan nem terjedt ki az 1914:L. tc. 5. §-a, csak az ipartörvény hatálya alatt álltak, ennek ellenére a nagy hadigyárakban, pl. a csepeli lőszergyárban a munkásnőkre is alkalmazták. A kevés bérral elégedetlen munkásnőknek megtagadták munkakönyvük kiadását és erőszakkal a gyárban tartották őket, még a katonai segédlet igénybevételétől sem riadtak vissza. Bezárták őket, kurtavassal fenyegetőztek, és az önkényesen távozott munkásnőket őrzárattal hozatták vissza. Mikor a gyárvezetőség tudomására hozták, hogy ez törvénytelen eljárás, aggályának adott kifejezést, hogy az ipartörvény rendelkezései nem lesznek elegendők 3—4000 munkásnő fékentartására, s könnyen előállhat az a helyzet, hogy a lőszergyártás fennakadást szenved.²⁷

Több oldalú észrevétel után a kereskedelemügyi miniszter a női munkások helyzetének szabályozása céljából rendelet kiadására tett javaslatot, miszerint, ha már a katonai fegyelmezés eszközeit nem lehet alkalmazni törvényesen a munkásnőkre, úgy a közigazgatási hatóságok gondoskodjanak a legszigorúbban arról, hogy a munkásnők szerződéses köteleességeiket betartsák, és e tekintetben éppen olyan szigorúan járjanak el, mint a katonai hatóságok.²⁸

A militarizált gyárakban a katonai fegyelmezés legkeményebb eszközeit alkalmazták. Még olyan esetben is katonai büntetés alá vetették a munkásokat, ha zúgolódní, vagy panaszkodni mertek, akárcsak a hiányos és rossz üzemi élelmszerellátás dolgában, mint erre a magyaróvári osztrák-hirtenbergi lőszergyár és a mosoni Kühne Ede-féle gépgyár munkásainak panaszai utalnak.²⁹ Kisebbs mulasztásokra ugyancsak katonai szigorral sújtottak le. A Schmidt és Császár malomból részegség és fegyelemsértés címén pl. 3 munkást, valamint egy tizedest egy nap és két éjszakai elzárásra ítélték, 8 órai vassal, amelyet az Üllői úti laktanyában kellett elszenvetniök. Az elzárás alatt kenyér és étkezési pénzüket bérükből vonták le.³⁰ A későbbiekben a munkafegyelem megsértését bírósági eljárással torolták meg, még súlyosabb esetekben a frontra vezénylést helyezték

²⁴ Ld.: Szakszervezeti Értesítő 1916 jan; VI. Szakszervezeti Kongresszus Jegyzőkönyve. Bpest. é. n. 31. l.

²⁵ Pl. Arch. VSz. 1915/6.

²⁶ Uo. A. XV. 1/1918/13.

²⁷ OL. BM. res. 1917 II. tétel. 3295. valamint Pl. Arch. VSz. 1915/1.

²⁸ Pl. Arch. A. XV. 1/1914/3. a. Ig. Min. „Bi” 22.

²⁹ Uo. VSz. 1915/4.

³⁰ Uo. A. XIX. 2/21/1915/1. Malomipari Munkások Szakszervezete 1915.

kilátásba. Tanulságos idézni az aradi Weitzer János vagongyár katonai parancsnokának hirdetményéből, amelyben a munkások tudomására hozza a megtorló eljárás életbelépését, és egyben következtetni enged arra, hogy az elrettentés semmilyen eszköze sem volt eléggé hatásos: „a Hadügyminisztériumnak tudomására jutott, hogy számos ipari vállalatnál, melyek a hadiszolgáltatási törvény alapján igényelve vannak, a munkások viselkedése fegyelmi és erkölcsi tekintetben rendkívül kedvezőtlen, úgyhogy sok esetben még a fegyelmi büntetés alkalmazása is hatástalannak mutatkozik. A Hadügyminisztérium ennek következtében indítatva érzi magát annak elrendelésére, hogy ilyen esetekben okvetlenül a bírói megtorlás alkalmaztassék.”³¹ A hirdetmény arra is utal, hogy az elítélt az elzárás tartama alatt semmiféle bért nem kap. A felbujtókat a bírói eljárás befejezése és a büntetés elszenvedése után nem osztják be többé üzemekbe, hanem, amennyiben hadiszolgáltatásra kötelezettek, átadják a legközelebbi hadkiegészítő parancsnokságnak. Az így bevonultatott munkásokat azonnal kiképzik, és a legközelebbi menetszázaddal a frontra küldik. A csak őrségre alkalmasakat pedig lehetőleg a front közelében levő őrségbe osztják be.

Világos, hogy a felbujtók elsősorban a szervezett munkások és bizalmiak közül kerültek ki. A Schmidt és Társa bakancsgyár katonai parancsnoka minden köntörfalazás nélkül elmondotta, hogy a gyár egy munkását a katonai parancsnokság azért osztotta be sorhadiszolgáltatásra, „... mivel nevezett a hadimunkán dolgozók állandó izgatásával a szocialista eszméknek túlbuzgó terjesztésével veszélyeztette a sürgős hadimunkáknak kellő időre való szállítását és az egész üzemnek zavartalan menetét”.³²

A kötelezett vállalatok munkásainak mindezen: szociális, jogi, politikai és morális sérelme nem maradt titok a munkásszervezetek előtt, hiszen a szövetségek tagjai mindenütt szervezetükhöz fordultak orvoslásért. Kezdetben, a militarizálás után, mikor az első panaszok megérkeztek, a Szaktanács még nem tudta, mitévő legyen, hogyan lehet a törvényes formák betartása mellett a munkáskívánságoknak érvényt szerezni, a vállalkozókat a törvényes rendelkezések betartására kényszeríteni.

A vasas szakszervezet tanácstalan vezetői: Malasits és Vanczák felkeresték az osztrák szövetséget és a bécsi szociáldemokratákkal személyes megbeszéléseket folytatva, kidolgozták a megoldás módját, amely abból állt, hogy a panaszok ügyében a szövetségnek előterjesztést kell tenni a hadügyminiszternél.³³ Mindezek után a szövetség irodája — ügyésze útján — többször nyújtott be emlékiratot, feljelentést a kereskedelemügyi és honvédelmi miniszterekhez.

A felterjesztések nyomán — mivel a kormányzat számára a haditermelés szempontjai voltak a legfontosabbak —, a honvédelmi miniszter figyelmeztette pl. a Schlick és Nicholson gép-, vagon- és hajógyár budapesti céget, hogy munkásaival barátságosan egyezzzék meg a bérek tekintetében, és kötelezte, hogy a fennálló bér-, szolgálati és munkaviszonyokat egyoldalúan ne változtassa meg.³⁴

A panaszok szüntelen érkeztek a szervezetekhez, végül is a sérelmeket memorandum formájában iparáganként közölték a honvédelmi miniszterrel. A panaszok általában a bérezés, bánásmód és a munkakörülmények kérdéseire terjedtek ki. Sok militarizált gyárban a munkabéreket vagy közvetlenül, vagy burkolt formában leszállították, az akkordokat a munkások rovására megvál-

³¹ Uo. A. XV. 1/1914/3. Ig. Min. „Bi” 22.

³² PI. Arch. A. XV. 1/1917/12. Bp. rkap. eln. res. 1917. sz. n.

³³ Uo. VSz. 1915/4. a vasas szakszervezet vezetőségi üléseinek jegyzőkönyve 1915. jan. 12.

³⁴ *Jászai Samu: A magyar szakszervezetek története.* Bpest. 1925. 219. l.

toztatták, még olyan cikkeknél is eltérő akkordbéreket lehetett találni, ahol a hadvezetőség az árakat egyöntetűen állapította meg. A jól fizetett munkásokat katonai felügyelet alatt álló gyárba vezénylik, s ott silány bérért dolgoztatják. A munkások önhibáján kívüli munkaleállásokat nem fizetik meg, holott a géphiba stb. miatti munkaszünetek idején sem tudnak a munkások másutt dolgozni, mert még egy órai munkára is naponta jelentkezni kötelesek. Szabadságra, munkaszünetekre és munkakönnyítésre irányuló kérelmek előterjesztését, engedélyezését megakadályozzák, elutasítják, sőt katonailag megtorolják. A munkások fizetését a katonai parancsnokok és a munkaadók aránytalanul nagy pénzbüntetésekkel esonkítják. A hadbavonultak segélyezésére sok helyütt levonásokat eszközölnek és ugyanakkor nem közlik a munkásokkal a pénz hovaforrását. A műhely helyiségek számos vállalatnál közegészségügy- és közbiztonságellenesek, karbantartásuk hiányos — olvashatjuk az öt szakma (bányászat, vas- és gépipar, bőripar, faipar, ruházati ipar) munkásainak beadványában.³⁵

A memorandum átadásával egyidejűleg, a munkások sérelmeinek megoldására, már 1915 júliusában átirattal fordulnak a közös hadügyminiszterhez, valamint a kereskedelemügyi miniszterhez, hogy Magyarországon is — az osztrákhhoz hasonló szervezeti elvek alapján — állítsanak fel panaszhelyeket.

A kérelem nyomán a kereskedelemügyi miniszter írásban kérdést intézett a hadügyminiszterhez, hogy milyen álláspontot képvisel Magyarország vonatkozásában, de Bécsből nem érkezett válasz. A honvédelmi miniszter szintén küldött átiratot, kérvén a hadügyminisztert, hogy valamennyi katonai parancsnok részére adja ki a jogokat és kötelezéseket megszabó egységes utasítást.³⁶

Időközben a szociáldemokrata vezetők küldöttségileg felkeresték a honvédelmi minisztert, aki kifejtette, hogy helyteleníti a munkásokkal szembeni méltatlan bánásmódot és kérte a szakszervezeti vezetőket, hogy ha valami konkrét panaszuk van, forduljanak hozzá. Az egyeztető bizottság sürgős felállításához elvi beleegyezését adta, azzal a kikötéssel, hogy ott a kereskedelemügyi miniszter is képviseltesse magát. Miután a küldöttség a honvédelmi miniszter személyes kíséréte mellett a kereskedelemügyi miniszterrel is tárgyalt, már bizonyosra vehető, hogy Magyarországon sikerül a panaszhelyek felállítását kieszközölni, hiszen a szakszervezeti vezetők minden oldalról ígéretet kaptak.

Mivel a magyar kormány nem ismerte el a közös hadügyminiszter intézkedési illetékességét munkásügyekben, fenntartotta magának a döntés jogát. A honvédelmi, kereskedelemügyi és az igazságügyi miniszter kiküldötteinek bevonásával tartott értekezlet, a munkások izgatott hangulatára való tekintettel, javasolta, hogy adjanak ki nálunk is a hadügyminiszterihez hasonló rendeletet. Szeptemberben az érdekelt minisztériumokban megkezdődtek a tárgyalások a leirat, ill. a rendelet kiadása felől.

A Magyarországi Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületébe tömörült tőkések, mikor tudomásukra jutott a hadügyminiszteri rendelkezés, kérték,

³⁵ Mi csak áttételesen, a Szaktanács beadványa alapján készített kereskedelemügyi miniszteri előterjesztésből ismerjük a memorandumot. A következő 22 vállalat, ill. üzem munkásainak sérelmeivel foglalkozik az irat: Magyar Általános Kőszénbánya tokodi telepe, DGT pécsi telepe, Losonci Mezőgazdasági Gépgyár, Magyaróvári Tölténygyár, Magyar Vegyipari Gépgyár rt., Kállay Lajos motor- és gépgyár, Lipták és Társa rt., Langfelder V. gépgyár, Schlick—Nicholson gyár, Magyar Radiátor gyár, Teudloff és Dittrich Gépgyár rt., Bedó Ottó gépgyára, Ganz-féle Villamossági gyár, Wolffner, Schmidt, Mauthner cipőgyárak, WM., Malomsoky József gyára, Rényi Oszkár Faárugyár Pestszentlőrinc, Lingel K. és Fiai cég, Nemzeti Egyesült Textil Művek, Nemes L. és Társa. PI Arch. A. XV. 1/1914/3. Ig. Min. „Bi” 22.

³⁶ Uo.

hogy Magyarországra ne terjesszék ki. A nagytőke képviselői nem fogadták szívesen az állam beavatkozását a bérezési kérdésekbe, tehát a tőkés és munkás magánjogi viszonyába. Abban az esetben, ha mégis létesítenek panaszhelyeket — írják a beadványban —, akkor azok kizárólag csak a háború tartamára szólnak, s „precedensül ne szolgáljanak” a későbbi időre.³⁷

Mindazonáltal a tervezett honvédelmi miniszteri leirat váratott magára, a kormányzat még latolgatta az engedmények mértékét.

A vasas szakszervezet vezetői, akik a panaszbizottság felállításának élharcosai voltak, miután az ígéretek ellenére nem jutottak előbbre, Malasits és Vanczák titkárokat megbízták, hogy ismét járjanak el személyesen a hadügyminiszternél. Erre november elején került sor, amikor is az osztrák szövetség szolidárisan támogatta a vasas titkárok akcióját, és együtt instanciáztak a császári és királyi miniszternél.³⁸

A munkáselégedetlenség megoldására feltalált panaszbizottsági módszer, de általában a szervezeti magatartásra, működésre vonatkozó iniciatívák a legtöbb esetben nem a magyar szakszervezeti vezetőkől, hanem az osztrák szociáldemokratáktól származtak. Minden jelentősebb bel- és külpolitikai lépésnél kimutathatók a közös tanácskozások, megbeszélések. Mindez, az egyöntetű eljárásra való törekvés mellett, a magyar párt- és szakszervezeti mozgalom önállóságára és viszonylagos elmaradottságára utal. A magyar vezetők nem voltak képesek maguk levonni a helyzetből és az ehhez mért elvi alapállásból logikusan folyó szervezeti, politikai következtetéseket.

November vége felé a vasas szakszervezet elnöksége újabb kérvényt nyújtott be a honvédelmi miniszterhez, amelyben — az Alsó-Ausztriában már működő panaszhelyekre hivatkozva — a panaszbizottság felállítását sürgette. Utalt a felgyülemlett nagyszámú sérelemre, amelyek „... levezetése a panaszhely életbeléptetésével érhető csak el és csak így biztosítható a hadviselés érdekében oly fontos munkálkodás nyugodtsága és zavartalansága”.³⁹

A szakszervezeti sürgetés mellett más fórumon is a panaszbizottság felállítását szorgalmazták. Budapest rendőrfőkapitánya, ugyancsak november utoljában, a belügyminiszterhez küldött előterjesztésében a munkások bérkövetelő izgatottságának a feloldása, valamint a munkaadó és munkások közti súrlódások megelőzése végett, a panaszbizottság megalakítását javasolta.⁴⁰

1916 elején, miután Ausztriában már megszervezték az első panaszbizottságokat, a szakszervezetek újólal sürgették az intézkedés kiadását. A Szakszervezeti Tanács nyílt levéllel fordult a kereskedelemügyi, valamint a honvédelmi miniszterhez és a Bécsben szervezett panaszbizottságra hivatkozva, sérelmesnek tartotta, hogy nálunk még késik a rendelet.⁴¹ Majd távirati megkeresést intézett a kormányhoz, amely a panaszbizottság megszervezésének újabb sürgetését tartalmazta.

Az SzDP tisztában volt azzal, hogy a panaszhelyek felállításával nem lehet megszüntetni a munkásságnak a hadfelszerelő iparban már-már tarthatatlanná vált helyzetét, de bízott abban, hogy a panaszbizottság nyújtotta lehetőségeket felhasználva, a fönálló sérelmek nagyrésze orvosolható lesz. A panaszbizottság felállításával a munkásság olyan fórumhoz jut, ahol nyugodtan, a törvényben

³⁷ Uo.

³⁸ PI. Arch. VSz. 1915/14. 1915. nov. 12-i jegyzőkönyv.

³⁹ PI. Arch. VSz. 1915/5.

⁴⁰ Uo. A. XV. 1/1915/3. Bp. rkap. eln. res. 1915 — 11567.

⁴¹ Népszava, 1916. jan. 19. „A panaszbizottságok.”

meghatározott joga alapján elmondhatja kívánságait, bajait, ezáltal a panaszbizottság elejét veheti a munkások erőteljesebb bérmozgalma kibontakozásának, és a hadfelszerelő üzemek zavartalan termelése biztosítva lesz. A panaszbizottság kiharcolásával a munkásság előtt behizonyítja, hogy elnyomott és többszörösen kizsákmányolt helyzetét maga is messzemenően elviselhetetlennek tartja, és küzd annak megváltoztatásáért. Ugyanakkor a panaszbizottsági keretek megteremtésével az uralkodó osztályokkal sem kerül ellentétbe, az együttműködés lehetősége továbbra megmaradhat. Nem kell vállalnia annak ódiúját, hogy a szakszervezetek szervezik a bérharcokat, mi löbb, a helyzet kényszere következtében esetleg sztrájkokat, és így elkerülhetik annak veszélyét, hogy mint a háború sikeres folytatásának kerékkötőire alkalmazzák rájuk a kivételes rendszabályokat.

Vége 1916. január 15-én a Minisztertanács elé került a rendelettervezet.

A hosszas előkészítő munkák, az SzDP kitarató sürgetése nyomán 1916. január 17-én kiadták Magyarországon is a panaszhelyek felállításáról, s általában a militarizált üzemekben dolgozó munkások helyzetéről szóló rendeletet.⁴² A rendelet több vonatkozásban elismerte az SzDP memorandumában felvetett kérések jogosságát. Szabályozta, hogy a militarizált üzemekben a munkások mely csoportja kénytelen helyén maradni, s kikre nem terjed ki a kötöttség. Foglalkozott a munkaidő kérdésével is. Megtiltotta, hogy az 1914. június 25-e előtt fennállott foglalkoztatási szokásokat a munkás hátrányára megváltoztassák. Kötelezte a vállalatokat a túlmunka megfizetésére, a pótlékokat legalább 200%-ban határozta meg.

A munkáspanaszok felülvizsgálására és a sérelmek orvoslására pedig a rendelet Munkásügyi Panaszbizottság szervezéséről intézkedett. A panaszbizottságok illetékessége a bér-, szolgálati és munkaviszonyokból eredő kérdésekre terjedt ki, de nem tartoztak hatáskörébe a gyári katonai parancsnokság vagy az iparhatóság fegyelmi, ill. rendészeti jogkörét érintő panaszok. A szabályozás először csak az 1912:LXVIII. tc. 18. §-a alapján az üzem folytatására kötelezett vállalatok munkásaira terjedt ki. Az állami üzemekben nem vezették be a panaszbizottsági rendszert, minthogy itt a katonai igazgatást is lehetőleg mellőzték. Csak később sikerült a munkásoknak e területen engedményt elérni, igaz, ez együtt járt az állami üzemek militarizálásával. Ezekben az üzemekben a felmerülő panaszokat szolgálati úton intézték, s végső fokon az illetékes miniszter határozott.⁴³ A panaszbizottság három állandó és négy esetenként meghívott tagból állt. Az állandó tagokhoz a honvédelmi miniszter által kinevezett elnök, a kereskedelemügyi miniszter és a területileg illetékes katonai parancsnok képviselője tartozott, a meghívottak közé pedig a munkaadók és munkások két-két, lehetőleg a panaszolt szakma érdekképviseléből származó megbízottja. Eredetileg, a rendelet előkészítése idején voltak olyan elképzelések, hogy a panaszbizottság előtt sem a munkaadók, sem a munkások érdekképviselői nem jelenhetnek meg.⁴⁴ Miután azonban nyilvánvaló volt, hogy a szakszervezetek egy ilyen megoldás ellen a legélesebben tiltakoznának, a bizottság fenti összeállítására mellett teljesen veszélytelennek mutatkozott a munkásszervezetek bevonása a panaszbizottságok munkájába, az eredeti és nyilvánosságra egyáltalán nem kerülő megszorítást tehát nyugodtan mellőzni lehetett. Még ilyen összetétel mellett is a panaszbizottság hatásköre rendkívül szűk volt. A munkaadó és munkások közti

⁴² Ld: Magyarországi Rendeletek Tára. 1916. 472—478. I.

⁴³ Pl. Arch. A. XV. 1/1914/3. Ig. Min. „Bi” 22.

⁴⁴ Uo.

nézeteltérések békés kiegyenlítésére törekedett, az első panaszbizottságoknak döntési joguk nem volt, ha az egyeztető tárgyalások kudarcot vallottak, végső fokon a honvédelmi miniszter vagy más illetékes miniszter volt hivatva dönteni.

Az MSZDP-ben nagy megnyugvással fogadták a január 17-i rendeletet. Abban a hitben, hogy a tőke és munka hatalmi viszonyait érintő kérdésekben — különösen háború idején — gyökeres változásokat elérni nem lehet, nagy vívmánynak tartották, hogy sikerült elérni a kizsákmányolás normális és elviselhető határainak rendeleti körülírását. Helyeselték, hogy a rendelet érvényt kíván szerezni a hadiszolgáltatási törvénynek, amely szerint nők és népfölkeléshez nem tartozó munkások nem kényszeríthetők a munkahelyükön megmaradni, s a fenti munkásrétegeket kivonja a katonai fenytő hatalom joghatósága alól. A bérek tekintetében határozottabb és a drágasággal jobban arányban álló túlmunkabérmegállapítást vártak ugyan, de haladásnak könyvelték el a rendelet intézkedéseit is. Néhány kevésbé fontos megállapítással vitáztak, mint a munkáltatók büntetésének alacsony volta, és a panaszbizottsági működésnél a kerülő, iparhatósági írásos előterjesztés helyett, egyszerűbb formát kívántak. Valamivel jelentősebb volt az a követelésük, hogy a panaszbizottsági eljárást terjesszék ki a bányamunkásokra is. A panaszbizottság összetétele ellen semmi kifogást sem emeltek, a szakszervezeti érdekképviselőt teljesen felvillanyozta őket, és csak azt kérték, hogy a honvédelmi miniszter megbízottjaként „... modern gondolkodású, a munkáviszonyokat ismerő, szociálpolitikai érzékkel bíró pártatlan . . .” egyént jelöljenek,⁴⁵ mert ezáltal a panaszbizottságok működése mindenkire nézve egyformán hasznos lehet.

Mindenesetre a szociáldemokraták túl derűlátóan fogadták a rendeletet, mikor azt remélték, hogy a munkaadók visszaéléseit ezzel egycsapásra megszüntethetik. A gyárosok viszont egyáltalán nem üdvözölték örömmel az állam újabb beavatkozását a bér- és munkaviszonyokba. A kereskedelemügyi miniszter, méltányolva a munkaadók aggodalmát, február 14—16-án az összes érdekelt hatóságok részvételével értekezletet tartott, amelyen a munkaadók és munkások képviselői is jelen voltak. A tájékoztató jellegű megbeszélésen a rendelet szövegével kapcsolatos helytelen értelmezéseknek kívánták elejét venni, s a túl optimista következtetéseket szóbeli utasítással ellensúlyozni.⁴⁶

Amellett, hogy a kereskedelemügyi miniszter tájékoztatta a rendelet mi-kénti értelmezéséről a szociáldemokratákat és a nagy felbuzdulást lehűtötte, a várható bérmozgalmak élesebb formái kibontakozásának megelőzése céljából a honvédelmi miniszter február 14-én még kiegészítő rendelkezést bocsátott ki.⁴⁷ A februári honvédelmi miniszteri rendelet leszögezi, hogy a munkások abban az esetben sem renitenskedhetnek, ha a megelőző rendelkezés szerint jogos panaszuk volnának a munkaadó ellen. A kötelezett vállalatok munkásai függetlenül attól, hogy a vállalatok vezetői a rendeletnek megfelelő, vagy azzal szembenálló gyakorlatot folytatnak-e, kötelesek munkájukat a kiadott utasítás értelmében, mégpedig nemcsak a rendes munkaidőben, hanem azon túl is, vagy éjszakai munkában a legpontosabban és leglelküismeretesebben teljesíteni. Magyarul ez azt jelentette, hogy a tőkéseknek jogukban állt a saját elgondolásuk szerint dol-

⁴⁵ Népszava, 1916. jan. 19. „A panaszbizottságok.”

⁴⁶ Pl. Arch. A. XV. 1/1916/5. b. Ig. Min. „Bi” 22. A szóbeli utasításra hivatkozva utasították el többek között a fegyvergyári munkások túlóra fizetési követelését, mondván, hogy a kereskedelemügyi miniszter a bizalmas értekezleten e kérdést is a téves fogalmazások közé sorolta. (VSz. 1916/13.)

⁴⁷ Ld: Budapesti Közlöny, 1916. febr. 15. 2732/1916 HM. eln. 20 b. sz. rendelet.

gozthatni munkásaikat, a munkásoknak pedig tilos volt tiltakozni — a szabályozó rendelet ellenére — a törvénytelenések ellen. Egy dolgot tehettek: a panaszbizottságnál jelenthették sérelmeiket és kivárhatták a választ. A kiegészítő rendelkezés szerint a szolgálati kötelezettség bárminemű megtagadását, az üzem teljesítőképességének bárminő eselekinény vagy mulasztás révén történő veszélyeztetését a katonai bíraskodás és fenyítő hatalom alatt állóknál a katonai hatóságok, a szabadmunkások tekintetében pedig a polgári büntető szervek a legszigorúbban megtorolják. Egyben kilátásba helyezi, hogy ha a polgári munkaviszonyban álló munkások részéről merül fel az üzem, a termelés érdekét veszélyeztető magatartás, úgy a fennálló rendelkezésekkel élve ezen munkásokat személyes szolgálatra fogják kötelezni.⁴⁸

Amíg a januári rendelkezés úgy tűnt, hogy a munkások javát szolgálja, s a mézesmadzag szerepét töltötte be, a februári már a tőke közvetlen érdekét helyezte előtérbe és a munkások hátán esattanó katonai ostor volt. A megelőző rendelkezésből a fenyegető szankciók kimaradtak, ez újabb kiegészítő pótolja a hiányokat, nehogy a munkások azt gondolják, igazuk van, ha Justitia az ő oldalukon is áll.

Január 30-án a vas- és fémmunkások bizalmiférfi testülete foglalkozott az üzem folytatására kötelezett vállalatok munkáviszonyait szabályozó rendelettel. Megállapodtak abban, hogy az összes gyárakban a sérelmek felmérésére értekezletet tartanak, amelyek eredményét a szakszervezethez juttatják, hogy az továbbítsa a panaszbizottságnak.

A bizalmi-testület határozata nyomán a Soroksári úti Fegyver- és Gépgyárban is megbeszélést tartottak a munkások és a rendelet alapján a túlmunkáért legalább 20% pótdíjat kértek. Miután február 5-én az igazgatóság követelésüket megtagadta, a gyár több mint 4000 munkása amerikázni kezdett. A gyár katonai parancsnoka 10-én este 10 bizalmi őrzőjáráttal a laktanyába kísértetett, mert megelőzőleg már olyan parancsot kapott, hogy az engedetlen munkásokat be kell vonultatni. 11-én a munkások nagy része kivonult a gyárból, de a bennmaradtak sem dolgoztak, mondván, hogy míg szabadon nem bocsátják a lefogottakat, nem állnak munkába. A déli órákban a katonaság az egész gyárat kiürítette, mert attól tartottak, hogy a felizgatott munkások kárt tesznek a gépekben. A munkások a gyár előtt, a Gubaesi erdőben csoportosultak és csak a rendőrség felhívására oszlottak szét. A gyárvezetőség a főbizalmiakkal tárgyalt, a munkások követelését az 1915 januári megállapodásra utalva jogtalannak tartotta, és a törvénytelen eselekedet súlyos következményeire hivatkozott. Végül az igazgatóság megegyezett a főbizalmiakkal, hogy az „érettebb” munkások felvilágosításával éjjelre megindítják a műszakot, a panaszbizottság döntésének bevarására intve megnyugtadják a sztrájkolókat. Közben híre érkezett, hogy maga a kereskedelemügyi miniszter tárgyal a munkások és munkaadók képviselőivel a munka felvételéről. Aznap este a munkásotthonban tartott gyűlésen, ahol Malasits és Vanczák is jelen volt, elhatározták a másnapi munkába állást.⁴⁹ Február 12-én a munkások megjelentek a gyárban és dolgozni kezdtek, mikor azonban látták, hogy a bevonultatott bizalmiak az ígéretek ellenére nincsenek ott, alig dolgoztak, majd bejelentették, hogy ismét sztrájkba lépnek. A munkások kitartásukkal elérték, hogy végül a katonai szervek a 10 bevonultatott

⁴⁸ PL. Arch. A. XV. 1/1916/5. Ig. Min. „Bi” 22.

⁴⁹ OL. ME. 1916. XVI. res. 1127.

bizalmit visszabocsátották a gyárba.⁵⁰ A sztrájk a munkások részleges győzelmével ért véget.

Alig fejeződött be a fegyvergyári sztrájk, néhány nap múlva, február 17-én Lipták Pál pestszentlőrinci gyártelepe srappnel osztályának vasesztergályosai, mintegy 200-an, részleges sztrájkba léptek. A munkabeszüntetés okául egyik segéd-bizalmi elbocsátása szolgált. Mivel a gyáron belül is elszigetelt és nem általános volt a sztrájk, a gyárat megszállva tartó katonaság pedig gondoskodott róla, hogy ne váljék azzá, másfél nap múlva a mozgalom minden eredmény nélkül befejeződött.⁵¹

A panaszbizottságnak nyomban a fegyvergyári sztrájk után munkája támadt. A vasas szakszervezet panaszbizottság elé vitte a gyár munkásságának követelését, ti. a fegyvergyártásban a napi 10 órai munkaidőt 11 és fél órára, a gépgyártásban pedig 12 órára emelték fel, a túlórák kifizetését azonban megtagadták. Az első panaszbizottsági tárgyalást március elején tartották, de még június elejére sem sikerült megegyezést elérni.⁵² A gyár vezetősége minden engedménytől mereven elzárkózott. A panaszbizottság elnökének a gyár vezetői a közvetlen, bizalmas tárgyalásokon elmondták, hogy csak a maguk jószántából, minden presszió nélkül, saját megítélésük szerint hajlandók bérjavítást adni.⁵³

Másutt is, a hadiszereket gyártó üzemek legtöbbjében a kereseti viszonyok megjavítását célzó kisebb-nagyobb mozgolódásokat észleltek a hatóságok.⁵⁴ Az okosabb tőkésék elejét akarták venni nagyobb szabású bérmozgalom elindulásának. A csepeli tölténygyárból is mozgalom kitörését jelezte a főispánnak a kispesti járás főszolgabírája.⁵⁵ 1916 áprilisában megegyezés jött létre a Weiss Manfréd Lőszér-, Acél- és Féművek Rt. és a vasas, fás, építő, valamint a földmunkás szövetség megbizottai között a munkabérek emelése tekintetében. A háború előtt kötött kollektív szerződés lejárván, úgy újították azt meg, hogy a munkások majd minden kategóriája valamelyes bérjavítást vagy bérjavítási ígéretet kapott. A gyárvezetőség hangsúlyozta, hogy a drágaságra való tekintet mellett, a szorgalmas és lelkiismeretes munkára akar ösztönözni, különösen a munkásság vezetőitől vár példamutató magatartást és befolyásuknak az ügy érdekében történő gyümölcösztetését. Az önkéntes bérjavítással elejét kívánták venni annak, hogy a munkásság a továbbiakban újabb ígérennyel lépjen föl.⁵⁶

A bérmozgalmak a munkások szervezetlen, ill. állami, községi üzemekben dolgozó kategóriáit is kezdték érinteni. A Székesfővárosi Gázművek munkásai, bár rájuk nem terjedt ki a január 17-i rendelkezés, mégis hivatkoztak a miniszteri rendeletre, mikor hadisegélyük emelését kérték.⁵⁷

A Diósgyőri Vas-és Acélgárban májusban szintén bérmozgalmak indultak. A munkások a drágaságra való tekintettel béremelést kértek, mikor a gyárvezetőség azt megtagadta, a váltóüzem mintegy 250—300 munkása beszüntette a munkát. A sztrájk 3 napig tartott, és eredménytelenül végződött. A gyárvezető-

⁵⁰ Uo. 1128-as irat.

⁵¹ I. sz. Áll. Levéltár. Bp. Főkap. eln. res. 1909—1918. 2481-es irat.

⁵² PI. Arch. VSz. 1916/13.

⁵³ PI. Arch. A. XV. 1/1914/3. Ig. Min. „Bi” 22.

⁵⁴ I. sz. Áll. Bp. Rend. főkap. eln. res. iratok. 1916—17. 152/194/3.

⁵⁵ 2. sz. Áll. Pest várm. főisp. iratok 2487/915; Ld.: *Baksay Zoltán: Csepel története* (kézirat).

⁵⁶ PI. Arch. VSz. 1916/12.

⁵⁷ I. sz. Áll. Székesfőváros Gázművei. 758/1916; 988/1916.

ség kegyetlenül megbosszulta a munkások fellépését, 16, köztük 9 sokgyermekes családot kiköltöztetett a munkáskolóniában levő lakásukból, s minden egyéb kedvezmény elvonásával sújtotta őket. A vasas szakszervezet kerülő úton tudomást szerezve a szervezetlen váltóüzemi munkások mozgalmáról, felszólította a diósgyőrieket a munka felvételére; majd kétízben beadványt intézett a pénzügyminiszterhez, amelyben a munkások büntetés alóli felmentését kérte. A pénzügyminiszter azonban visszautasította — mint fogadatlan prókátornak — a vasas szakszervezet minden beavatkozását, tartva attól, hogyha akceptálja a szakszervezet kérését, az megnöveli a szervezet tekintélyét az állami üzemekben.⁵⁸

Tudomásunk van a vasúti műhelymunkások mozgalmáról is, amely ugyan csak április—májusban kezdett komolyabb formát ölteni. Mind a fővárosban, mind vidéken műhely-értekezleteket tartottak a vasutasok, és szabadszerveztük azzal a kéréssel fordult a szaktanácshoz, hogy legyen segítségére olyan mozgalom megindításában, amely helyzetükön bármi eszközzel javít. A Szaktanács a vasutasok kérését magáévá tette, felhívással fordult a fővárosi és vidéki szervezetekhez, hogy adjanak tanácsot és segítséget a vasutasoknak. A vasmunkás szövetség felajánlotta, hogy országosan és azonnal megszervezi a mozgalmat.⁵⁹ A feszült helyzet júniusban már sztrájkjal fenyegetett, a MÁV északi és istván-teleki műhelyeiben, valamint a MÁVAG-ban június 28-án ideiglenes munkaszünetet vártak. A munkások azt tervezték, hogy az elnökgazgató államtitkárhoz küldöttéigileg előterjesztik követeléseiket és ezalatt a többiek abbahagyják a munkát és tüntetést tartanak a gyárudvaron. A rendőrségi szervek mindezekről tudomást szerezve, elővigyázatossági intézkedéseket tettek és gondoskodtak arról, hogy az említett üzemek bizalmiai ne tarthassanak a munkásokkal összejöveteleket.⁶⁰ A MÁVAG-ban június 29-én a kovácsok kezdeményezésére bérezési kívánások megtagadása miatt mégis néhány napos munkaszünet következett be. A pénzügyminiszter június közepén az összes háborús segélyek egy-ségtételeit 50%-kal emelte, és kifizetését egy évre meghosszabbította. Mindez azonban hatástalannak mutatkozott. Az Állami Gépgyárak Központi Igazgatósága a munkások e demonstrációjára azzal felelt, hogy elfogadva a hadügyminiszter korábbi javaslatát, a MÁVAG munkásait népfőlkelő munkásosztagba szervezték. A megtorló akttal párhuzamosan a segélyezés kiterjesztését is elrendelték, július elsejétől pedig „háborús órabérpótlékot” rendszeresítettek.⁶¹

A panaszbizottság intézménye íme mégsem volt az a csodaszer, amely a munkások jogfosztottságán, szociális elnyomottságán változtathatott volna. A kormánynak a munkaadók felé tett gesztusai a vállalatok tulajdonosait arra készítették, hogy ne sokba vegyék a munkásügyek rendeleti szabályozását, ezért továbbra is napirenden voltak a bérvisszonyok és a katonai, ill. gyári bánásmód elleni panaszok. A rendelet kiadása után megélnkültek a bérmozgalmak, a gyárak munkásai a szakszervezetnek küldött segítségkérések helyett hangos szóval követelték helyzetük javítását. Az elhúzódo tárgyalások megbékélést nem hoztak, a döntéssel felruházott miniszteriális szervek pedig nem tudtak fellépni a vállalatok önkényeskedése ellen. A panaszbizottságok első időszakában egyetlen döntés sem született, mert a minisztériumok nem vállalták a pontot tevők ódiúmat.

⁵⁸ PI. Arch. VSz. 1916/9; VSz. 1916/6.

⁵⁹ OL. BM. eln. res. 1917. II. tétel 4505.

⁶⁰ OL. ME. 1916. XVI. res. 3542.

⁶¹ OL. PM. Ált. ir. k. cs. 1917. Á. Vm. 23 120/120; valamint 64 865/365.

Végül két oldalról indult akció, hogy a születése pillanatában életképtelennek bizonyuló állami szabályozást némiképp életre keltsék.

A SzOT megbízásából Bródy Ernő képviselő interpellált⁶² a parlament július 3-i, majd 12-i ülésén a panaszbizottságok ügyében. A szakszervezetek által csokorba kötött nagyszámú panaszt felsorolva, javasolta a képviselőháznak, hogy a panaszbizottságok felette kiesiny hatáskörét bővítsék ki és ruházzák fel a döntési joggal.⁶³ Másoldalról az ugyancsak fegyvernyugvást óhajtó és a bár törvényes keretek közt, de lavinaszerűen elinduló, beláthatatlan következményekkel fenyegető bérmozgalmaktól megrettent munkaadók maguk is kérték a holtpontról való kimozdulást.⁶⁴

Tisza miniszterelnök Bródy Ernőnek adott válasza egyelőre ugyan semmi konkrét ígéretet nem tartalmazott, de kiderült belőle, hogy a kormányt igen intenzíven foglalkoztatják az egyre sötétebben gyülekező viharfelhők elleni védekezés módozatai.⁶⁵

Valóban, július 19-i érvénybelépés hatályával megjelenik a panaszbizottság működését reformáló rendelet, amely a kéréseknek megfelelően kimondja: „A panaszbizottság, ha szükséges, a helyszínen jár el. A panaszbizottság a hatáskörébe utalt ügyekben, ha a békés kiegyenlítés nem sikerül, késedelem nélkül végérvényesen határoz.”⁶⁶ Szabályozza a panaszok benyújtásának módját, amelyet a népfölkelő munkásosztagba szervezett munkások esetében immár közvetlenül a katonai parancsnokhoz kell eljuttatni, a katonai parancsnoknak alárendelt más munkások pedig a panaszbizottsághoz utalt kérelmükről kötelesek a parancsnoknak jelentést tenni.

A döntési jog megadásával egyidőben megváltoztatták a bizottság összetételét, úgy, hogy a hivatalos tagok túlsúlyát növelték. A tanácskozási jogú panaszbizottság 7 tagjával szemben most 5-re csökkentették a bizottság létszámát, amely a honvédelmi miniszter által kijelölt elnökből, a kereskedelemügyi miniszter, a pénzügyminiszter képviselőjéből, a munkaadók szakképviselésének egy megbízottjából, valamint a munkások szervezetének, ennek hiányában a szóban forgó vállalat szakmabeli munkásainak egy kiküldöttjéből állt.

Az új rendelkezés továbbra is különbséget tett a magán- és kincstári vállalatok jogilag akár azonos helyzetű munkásai között, amennyiben ismét kikötötte, hogy az állami üzemek munkásainak panasza esetében az érdekelt miniszter illetékes a döntés meghozatalára.

Röviddel a honvédelmi miniszter rendelete után, július 22-én napvilágot látott a „Munkásügyi panaszbizottságok szervezete és szolgálati utasítása”,⁶⁷ amely a működési elveket, az ügyintézés módját, rendjét foglalta magába. A szolgálati szabályzat 3 panaszbizottság megalakulásáról ad hírt: a vas- és fémipariról, a fa-, textil-, bőr- és egyéb iparok, valamint a bányá- és kohóművek panaszbizottságairól. A szervezeti kérdések tárgyalása mellett külön fejezet foglalkozik „a panaszbizottságok különös kötelességeivel”, amiből kiderül, hogy a panaszbizottságok nemesak a munkássérelmek kivizsgálására és eliminálására hivatottak, hanem egyben az állam előretolt őrsei, amelyek szükség

⁶² *Jászai Samu*: i. m. 233. l.

⁶³ Képviselőházi Napló (továbbiakban: K. N.) XXX. köt. 378—381. l. Bródy Ernő interpellációja.

⁶⁴ *Szterényi—Ladányi*: i. m. 85. l.

⁶⁵ KN. XXX. köt. 381—382. l. Tisza válasza.

⁶⁶ Kihirdetve a Budapesti Közlöny, 1916. júl. 20-i, 164. számában.

⁶⁷ PI. Arch. A. XV. 1/1916/4. Ig. Min. „Bi” 22/328.

esetén a kormányzati szervek felé átfogóbb beavatkozás sürgetői lehetnek, de a körülményektől függően intézkedésre is javaslatot tehetnek a területileg illetékes katonai parancsnokságok értesítésével. A panaszbizottság tehát olyan manométer, amely a panaszesetek kivizsgálása közben szerzett ismeretei révén mutatja a munkásmozgalomban levő feszültséget, és ebből a kormányzati szervek következtetéseket tudnak levonni a tennivalók tekintetében.

A döntőjogú panaszbizottságok megnövelték a katonai vezetők befolyását a gyárak mozgalmi felett, hiszen minden panasz, ami a bizottságok elé került, a láttamozásukkal, illetve tudomásukkal juthatott tovább. A katonai parancsnokok dönthettek arról, hogy a kérelem a panaszbizottságra tartozik-e. A rendelet morális értelemben is a katonai tényezők erejét kívánta növelni. A parancsnokok a katonai fegyelem egyenruhás képviselői voltak az üzemekben, e rendelet révén emberibb közelségbe kerülhettek a munkásokhoz, úgy tűnhettek fel, mintha nemcsak a parancsolgató, követelő állami tekintélyt képviselnék, hanem az emberi panaszok meghallgatói, adott esetben a megoldás elősegítői lennének. Illúzió volt ez és csak pillanatnyi, amelynek minden törekvés ellenére sem ültek fel a munkások, hiszen a gyakorlat naponta megcáfolta.

Míg az első világháborút megelőző időben a munkásmozgalom pusztán a rendőrségi ügyek körébe tartozott, a háború idején nagyrészt katonai problémává vált. Önmagában ez a tény is szemlélteti, hogy szembenálló frontok, hadseregek formálódása kristályosodik a háború idején, de még az ellentétes pólusok szakadása egyelőre nem következett be, a katonává vált munkások parancsnokai még a rendszer, az uralkodó osztályok érdekét szolgáló tisztek voltak.

A döntő jogú panaszbizottságok működése egy időre elejét vette nagyobb és erőteljesebb mozgalmak kibontakozásának. Az egyszerűbb formájú küzdelmek azonban sokasodtak és számuk egyre nőtt.

1916 nyarán bérmozgalom folyt le a Telefongyárban, az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.-ben, az Ericsson Magyar Villamossági Rt.-nél. Mindhárom esetben a panaszbizottsági tárgyaláson sikerült megegyezést létrehozni, a munkások általában 20—26%-os bérijavításban részesültek.⁶⁸ A gyárvezetőségek azon intenciók alapján mentek bele az egyezségekbe, hogy ezáltal biztosítják a nyugodt termelő munkát, és a munkásság vezetői a munkaadók gesztusaitól megilletődve, maguk is segítői lesznek a termelés fokozásának.

Mindemellett továbbra sem vették jónéven a munkaadók, hogy panaszbizottsági határozattal fizetésemelésre kötelezzék őket. A mozgalmakat önkéntes adományokkal kívánták megakadályozni. A győri ágyúgyárban 1916 novemberében panaszbizottsági határozattal 3 szakmára 30%-os drágasági pótlékot ítélték meg. December elején újabb munkásrétegek fordultak a panaszbizottsághoz. A gyárvezetőség ennek következtében maga emelte a drágasági pótlékokat mindazon foglalkozási kategóriákban, amelyeket a panaszbizottsági határozat nem érintett, sőt még gyári munkás-étkezőt is felállított.⁶⁹

A továbbiakban a panaszbizottságoknak még volt bizonyos jelentőségük, több sérelem megoldásában eljárak, de 1917-től már elvesztették lecsapoló szerepüket, a mozgalmakban — és kizárólag csak az enyhe lefolyásúaknál — járulékos kísérők voltak. A munkásmozgalom túlnőtt a panaszbizottsági kereteken, s ha nem is negligálta teljesen tevékenységét, de nem is számított rá. Moti-

⁶⁸ PI. Arch. VSz. 1916/12.

⁶⁹ OL. PM. Ált. ir. k. cs. 1917. Á. Vm. 1586/86.

válja a problémát, hogy a mozgalom mindinkább politikai jelleget öltött, és a gazdasági kérdések csak indíték és következményként jelentkeztek.

1916. július 19-től 1918 márciusáig, a kimutatások szerint az akkor már 4 panaszbizottsághoz (közben a magánalkalmazottaknak is szerveztek) 1793 kérelem érkezett, amelyből 664 esetben a panaszos javára döntöttek, 380 esetben pedig egyezséget hoztak létre, míg kifejezetten elutasítás sorsára 267 jutott, a többiek nagy részénél a panaszt tárgytalannak mondták ki, mert közben a panaszosok visszavonták, avagy az illetékességet nem állapították meg. A formális eljárással lefolytatott ügyek tehát mintegy 80%-ában a munkások javára dőltek el a bérpanaszok és csak mintegy 20%-nál állapították meg az indokolatlanságot.⁷⁰ Természetesen a munkások a panaszbizottság elé terjesztett sérelmek elintézését más harci eszközök alkalmazásával befolyásolták, a sztrájk fegyveréhez nyúlva kényszerítették a munkaadókat és a haditermelés elsődleges érdekét szem előtt tartó panaszbizottsági tagokat a kedvező döntés meghozatalára.

Mivel a panaszbizottság legális lehetőséget teremtett a szociális törekvések érvényesítéséhez, minden szakma a törvényes jogok birtokába igyekezett jutni.

A panaszbizottság hatáskörének kiterjesztésére legelőször a bányászok soraiban indult akció. A bányászok többsége ti. munkásosztagba volt szervezve, de a bányavállalatoknak csak csekély részét kötelezték hadiszolgáltatásra, ezáltal a bányászokra — noha ugyancsak a helyhez kötött munkások rétegéhez tartoztak — a január 17-i rendelet nem terjedt ki. A szabályozás megjelenése után széleskörű agitáció indult meg a bányamunkások körében, amelyet a „Bányamunkás” szaklap aktívan pártfogolt.⁷¹ A honvédelmi miniszterhez számos levél érkezett, amely a rendelet szűkkeblűségét panaszolta. Mindezek nyomán a honvédelmi miniszter átirattal fordult a pénzügyminiszterhez, megfontolásra ajánlva a kiterjesztés módját és mértékét. Javaslatá indoklásában a méltánytalanságra hivatkozott, valamint arra, hogy „...ily nagy munkástömeg izgatásából és elkeseredéséből komolyabb és nyitabb jellegű mozgalmak...” származhatnak.⁷² Valóban, a honvédelmi miniszter nem tévedett, június elején a Zsil völgyében nagyarányú bányászsztrájk bontakozott ki. A bányászok és az SzDP követelése, mivel a kormány nem tartotta károsnak a munkás panaszok állami úton való megoldását, illetve eliminálását, csakhamar valóra vált. A honvédelmi miniszter 1916. június 12-i rendelete⁷³ a januári és a kiegészítő februári szabályozás érvényét kiterjesztette a bányamunkások egészére, ill. azokra a bányáknál vagy a bányatörvény alá eső ércműnél dolgozóakra, akik személyes szolgáltatással tartoztak, vagy mint kirendelt katonai személyek dolgoztak, még ha olyan bányánál is, amely üzeme folytatására nem volt kötelezve.

A bányászokkal egyidőben, de korántsem egyforma eredménnyel, a magánalkalmazottak szervezete már 1916 tavaszán akciót indított, hogy a január 17-i rendelkezés érvényét a tisztviselőkre is terjesszék ki. Hangoztatták, hogy a gyárak militarizálása következtében — a munkásokhoz hasonlóan — mozgási szabadságukban korlátozva vannak, túlmunkát végeznek és a drágaság szintén sújtja őket. Panaszbizottság szervezését kérték, ahol a magánalkalmazot-

⁷⁰ PI. Arch. A. XV. 1/1916/5. b. Ig. Min. „Bi” 22.

⁷¹ Bányamunkás, 1916. ápr. 6.

⁷² PI. Arch. A. XV. 1/1916/5. a. Ig. Min. „Bi” 22.

⁷³ Kihirdetve a Budapesti Közlöny, 1916. jún. 14., i 135. számában.

tak szakképviselői ugyanolyan jogokat élveznének, mint a munkásokéi. A kereskedelmi miniszter nem látta semmi elvi akadályát kérésük teljesítésének, mégis, mivel a tisztviselők bérmozgalmától egyelőre nem kellett tartani, jó egy év múlva, 1917 júniusában jelent meg a kiegészítő rendelkezés.⁷⁴

Mind a januári, mind a júliusi intézkedés határozottan lerögzítette, hogy a kincstári munkások ügyei nem tartoznak a rendelkezés hatálya alá. Ennek ellenére a szakszervezetek e területen is a panaszbizottsági szervezet megteremtésére törekedtek. Első ízben a MÁV Gépgyár számára kérték a szociálpolitikai rendeletek meghonosítását.⁷⁵ Amit azonban a magánvállalatoknál a kormányzat üdvösnek tartott, azt saját üzemében nem engedélyezte. A kereskedelemügyi miniszter ugyan nem zárkózott volna el a kérelem megvizsgálásától, de a pénzügyminiszter a legmerevebben elutasította a vasas szakszervezet kérését.⁷⁶ 1917 végén, a kritikus és feszült légkörben a pártvezetőség és a vasmunkás szövetség újlag felvetette a panaszbizottság illetékességének a kincstári üzemekre való kiterjesztését. Wekerle miniszterelnök ígéretet tett a megvalósításra, de erre csak a munkásvezetők ismételt sürgetése után került sor. A minisztertanácson hosszas vita alakult ki afelől, hogy a kincstári üzemek egészére, avagy a vasutak — éspedig a forgalmi és fűtőházi személyzet — kívülrekesztésével terjesszék ki az állami és katonai igazgatás alatt álló gyárak munkásaira a panaszbizottság működését. Elismerjék-e a szakszervezetek panaszképviselői jogát, amely egyenlő lenne a kincstári üzemek munkásai szervezkedési jogának jóváhagyásával.⁷⁷ 1918. január 27-én adták ki az új rendelkezést, amely szerint a katonai és kincstári üzemek munkásai, valamint mindazok a vezényelt katonák, személyes szolgálatra rendelt egyének, akik bármely ipari, kereskedelmi vagy közlekedési magánüzemben teljesítenek szolgálatot, függetlenül attól, hogy a vállalat kötelezett-e vagy sem, sérelmeikkel a panaszbizottsághoz fordulhatnak.⁷⁸ A panaszbizottság ezen rendelkezés révén átfogta az egész munkásosztályt, a magánüzemekben dolgozó csekély számú szabadmunkás kivételével.

A kormányzati szervek nagyra értékelték a panaszbizottsági intézményt, munkásságának eredményét — legalábbis a kezdeti időszakban — állandóan figyelemmel kísérték. Az 1916 őszen a munkásmozgalomban — részben a panaszbizottság tevékenységének hatásaként — beállt viszonylagos csendből azt a következtetést vonták le, hogy szükséges az intézmény fejlesztése és kiterjesztése, mert olyan szociálpolitikai tényezőre sikerült ezzel szert tenni, amely a munkásság és a köz javát szolgálja.

Az érdekelt feleknek azonban nem ez volt a véleményük. A rendelet megjelenése után a GyOSz és a Magyar Vasművek és Gépgyárosok Országos Egyesülete hosszasan indokolt táviratban fordult a miniszterelnökhöz, a kereskedelemügyi miniszterhez és a honvédelmi miniszterhez, kérve a „szerencsétlen rendelet hatályának azonnali fölfüggesztését”. Az utólagos tiltakozás oka az volt, hogy a kibocsátás előtt az érdekeltségek véleményét nem kérték ki, és számukra úgy hatott a rendelkezés megjelenése, mint derült égből a villámcsapás. A panaszbizottságok tevékenységével szembeni apátia, majd határozott ellenszenv annál inkább fokozódott, minél gyakrabban hoztak a bizott-

⁷⁴ PI. Arch. Uo.

⁷⁵ PI. Arch. VSz. 1916/8.

⁷⁶ OL. PM. Ált. ir. k. cs. 1917. Á. Vm. 1538/38.

⁷⁷ MMT Jk. 378—381. l.

⁷⁸ Szakszervezeti Értesítő, 1918 febr.

ságok a munkások javára, illetve a gyártulajdonosok ellenére ítéleteket. 1918 januárjában a budapesti gépgyárosok végül is átíráttal fordultak a kereskedelmi miniszterhez, amelyben elítélték az állami beavatkozást: „*Amíg a katonai védelem rendszere a gyári munkaorganizmus rendjét és tekintélyét ásta alá, az ennek kapcsán létesített Panaszbizottság rendszere az ipari termelés gazdasági alapjait rendítette meg*” — írták.⁷⁹ Kérték a minisztert, hogy próbaképpen engedélyezze számukra a háború előtti munkarendszert. Erre azonban nem került sor.

A munkások a rendelet megjelenésére azzal válaszoltak, hogy mindenütt az ott rögzített jogok és bérezési elvek megvalósítására törekedtek. A békéltető bizottság huza-vonája azonban oszlatni kezdte illuzióikat, ámbár a reformált bizottság újabb reményeket ébresztett bennük aziránt, hogy békésebb eszközökkel elérhetik legégetőbb panaszuk orvoslását. Mindvégig elégedetlenek voltak ugyan az ügyek intézésének lassúságával, de éltek a rendelet kínálta lehetőséggel. A panaszbizottsági eljárások meggyorsítására, máskor döntésének korrigálására, 1917-től a törvényen kívüli harci eszközök egyidejű alkalmazásával törekedtek. A megváltozott politikai légkör a sztrájk, a tüntetés domináló és elsődleges voltát diktálta, a panaszbizottságnak csak a másodhegedűs szerep jutott.

A szak- és pártszervezetek vezetői nagyon elégedettek voltak, hogy a háború elejétől követett politikai vonaluk látszólag sikerre vezetett, és a panaszbizottság meghonosításával igazolva látták magukat. Úgy vélték, hogy a bérkorrekciókkal a munkásoktól, a törvényes úthoz való ragaszkodással pedig az uralkodó osztályoknak szolgáltatnak elégtételt, emellett a párt- és szakszervezetek pozícióit fokozatosan erősíthetik. A panaszbizottsági intézményt úgy tekintették, mint olyan eszközt, amellyel két úrnak lehet egyidejűleg szolgálni. Sőt az ipar egészséges fejlődése feltételének tartották, hogy a jövőben, a háború után is a panaszbizottsághoz hasonló paritásos szervezettel bíró permanens bizottság intézze a munkások és munkaadók között felmerülő súrlódásokat.⁸⁰

Az üldözésektől, az illegális eszközök alkalmazásától rettegő vezetők járható útnak tartották a panaszbizottsági gyakorlatot, hiszen ezáltal minden kockázat vállalása nélkül tölthették be hivatásukat, küzdhettek a munkások béreinek javításáért. Nem is beszélve arról, hogy e szociális, de mégis csak állami szervenben való hivatalos működéssel az állami ügyek intézése részesének érezhették magukat. Mikor a bizottság munkájában, mint egyenjogú tagok, sőt a mögöttük álló munkások erejére támaszkodva, mint a szociális jogérzet megtestesítői vettek részt, a politikai hatom urai — ha alsó szinten is — véleményüket kénytelenek voltak figyelembe venni, és e tény azt a látszatot kelthette, hogy sikerül a szociáldemokráciának politikai elszigeteltségéből kilépnie. Ezért a panaszbizottságot első lépésnek vélték a szociáldemokrácia politikai tényezővé válásához.

A panaszbizottság működésének gazdasági eredményei, az intézmény politikai áruhaja még a baloldali érzelmű szociáldemokrata funkcionáriusokat is megtévesztette. A munkások közönyéből s részbeni elutasító magatartásából arra következtettek, hogy a bizottság munkájával baj van, de mivel az adott forma szemre sokfajta lehetőséget kínált, nem a bizottság ki, vagy ki nem mondott bojkottját tartották feladatuknak, hanem naivan ütőképesebb, harcossabb szervvé kívánták fejleszteni ezt az eleve burzsoá intézményt. A vasas

⁷⁹ PI. Arch. A. XV. 1/1916/5. b. Ig. Min. „Bi” 22. Idézi *Szerényi—Ladányi*: i. m. 165. l.

⁸⁰ PI. Arch. ÉSz. I. 1918/4.

szakszervezet 1918 nyarán tartott VIII. rendes évi közgyűlésén indítvány érkezett a vezetőséghez a panaszbizottság tárgyában. A javaslat szerint a munkásság nem tartja megfelelőnek a panaszbizottság összetételét, „...s ezért követeli, hogy a Panaszbizottságok összeállítása és hatáskörének megállapítása a munkásság számbeli súlyának és egyetemes érdekeinek szemmeltartásával átszerveztessék és működésének ideje az átmeneti időre is érvényben hagyassék”.⁸¹ A közgyűlés azonban elutasította a javaslatot.

A panaszbizottságot az uralkodó osztályok hozták létre, azzal a céllal, hogy kifogják a szelet a munkásmozgalom vitorláiból, és ez ideig-óráig sikerült is nekik. Ennek ellenére, mivel a munkásosztály mozgalmával befolyásolta döntéseiket, tevékenységük pozitív eredménnyel is járt. Nem véletlenül panaszkodtak a gyártulajdonosok, akik valójában jól látták a dolgok ellentmondásosságát.⁸² Az átmeneti bércorrekciókon túlmenően főleg a szociáldemokrata mozgalom befolyásának kiterjesztésében játszottak szerepet, hiszen a szakszervezeti képviselőket a szervezeten munkások előtt a szervezkedés hasznosságát igazolta. Egyfelől tehát bénítólag hatott a mozgalom fejlődésére, amennyiben illúziókat keltett a burzsoá állam iránt, s az osztálybéke útját egyengette, másfelől viszont szélesítette szervezeti bázisát, és ezáltal a mozgalom mennyiségi terjedésének egyik nem le, de túl se beesülhető emeltyűje volt.

Mindezt az adott helyzet szülte. A háború viszonyai közt, mikor a munkások kizsákmányolása már annyira szembeötlő volt, hogy még az állam is kénytelen azt szabályozni, mikor a kizsákmányolást kizárólag gazdasági eszközökkel nem sikerült biztosítani, a lépvesszőnek szánt panaszbizottság nem tudta ellensúlyozni a militarizálás és a háborús béruzsora munkásokat elnyomóító következményeit. A munkások elé egyoldalúan csak tilalomfákat állító háborús rendszabályok tömör falában a panaszbizottság révén viszont picinykerés támadt, amelyen már kezdetben bőven buzogtak a munkáspanaszok, s az azonos forrásból táplálkozó, de másképp kitörő erőkkel találkozva, mind sodróbb erejű folyamammá egyesültek. Az igazságtalan háborúban minden, a legellentmondásosabbán is felszínre kerülő részizgazság a progresszió javára szolgált, a hazugság lelepleződésének útját egyengette.

И. НЕВЕЛЕ

МИЛИТАРИЗАЦИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ И КОМИТЕТЫ ЖАЛОБ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Статья посвящена юридическому и экономическому положению венгерского рабочего класса в период первой мировой войны, и социальной политике социалдемократической партии.

В интересах обеспечения военного производства правительство в начале распорядилось создать рабочие отряды под военным наблюдением. Рабочие отряды были организованы на горных и крупных предприятиях, где рабочие «проявили беспокойство». Правительство путем милитаризации стремилось добиться обеспечения рабочей силой предприятий и политического спокойствия тыла.

⁸¹ PI. Arch. VSz. 1918/16. Az indítványt 35 küldött, köztük Chlepkó Ede írta alá.

⁸² E panaszok nyomdokán haladva lényegében helyesen, bár eltúlozva és negatív előjellel állapítja meg Szerényi—Ladányi idézett munkájában a panaszbizottság intézményéről, hogy az a munkásmozgalomnak hasznos volt. 166—167. l.

Прикрепление к предприятиям было наиболее распространенной формой милитаризации. Военнообязанные рабочие не имели права покинуть места работы они находились под военной дисциплиной и юрисдикцией военных трибуналов.

Во время войны почти вся страна стала казармой, все трудоспособные мужчины считались солдатами. Часть рабочих была мобилизована и отбывала либо военную службу, либо трудовую повинность, а другая часть работав на заводах попала под военную дисциплину.

Рабочие милитаризованных заводов были сильно ущемлены в своих правах. Предприниматели на основе субъективистского истолкования военных законов совершали целый ряд злоупотреблений. На некоторых предприятиях военное обращение было распространено даже на женщин. На милитаризованных предприятиях были применены самые жесткие меры военной дисциплины.

О социальных, юридических, политических и моральных ущемлениях на милитаризованных предприятиях рабочие организации вскоре получили сведения. Профсовет вначале не знал что делать. Позднее по совету австрийских социальдемократов профсовет просил военного министра, чтобы в Венгрии были организованы комитеты жалоб, обещанные организованным австрийским рабочим.

17 го января 1916 г., был издан указ об урегулировании положения рабочих, работающих на милитаризованных предприятиях и о создании бюро жалоб. Первые комитеты жалоб старались уравнивать разногласия между рабочими и предпринимателями, и они не имели права решения.

Руководство ВСДП с удовлетворением принимало указ, а фабриканты косо смотрели на государственное вмешательство в условия труда и зарплаты.

6 февраля вышел дополнительный указ военного министра, предусмотревший дисциплинарные меры против непослушных рабочих.

Рабочие воспользовавшись возможностями, допущенными законом на многих предприятиях просили улучшить свое положение. Там, где отказались от выполнения законных требований рабочих начались забастовочные движения в том числе на Оружейном и машиностроительном заводе, на фактории завода Липтака в Пештсентлёринце, на металлургическом заводе в Диошдьёре, в МАВАГ-е, в Чепеле и т. д.

Наконец, чтобы предупредить бурно растущие экономические движения комитеты жалоб были наделены правом решения. Комитеты жалоб с правом решения усилили влияние военных руководителей на фабричное рабочее движение.

Перед первой мировой войной рабочее движение находилось под полицейским надзором, а во время войны оно большей частью стало военной проблемой.

Деятельность комитетов жалоб с правом решения временно приостановила разрывание больших и сильных движений. Однако, количество экономических требований, внесенных в комитеты жалоб постоянно росло. С весны 1917 г., комитеты жалоб потеряли свое значение, к этому времени рабочее движение вышло за законные рамки.

Комитеты жалоб создали легальные возможности для проявления социальных требований, поэтому каждая профессия старалась получить эти права. Правительство под влиянием жильвэдских движений в начале распространило деятельность комитетов жалоб на горно-рабочих, спустя год на служащих частных предприятий, а в январе 1918 г., все мобилизованные рабочие могли обратиться со своими претензиями к комитетам жалоб.

Правительственные органы высоко оценили комитеты жалоб. Капиталистические круги с апатией и даже с неприязнью наблюдали их деятельность. Рабочие использовали возможности, предоставленные им указом, и, хотя они были недовольны волокитой они обращались к комитетам жалоб по своим делам. Лидеры профессиональных и партийных органов видели оправдание своей политики в комитетах жалоб. Они считали, что путем коррекций заработной платы удовлетворяют рабочих, а соблюдением законного пути удовлетворяют господствующие классы. Они рассматривали комитеты жалоб как первый шаг включения социальдемократии в государственную администрацию. Господствующие классы создали комитеты жалоб для предупреждения рабочего движения. Но они фактически находились под контролем рабочего класса, их деятельность была позитивной. Комитеты играли роль в расширении социальдемократического движения. Комитеты жалоб с одной стороны побудив иллюзии по отношению к буржуазному государству и готовили путь к классовому миру, а другой стороны они расширили базис рабочего движения, и в результате этого эти комитеты стали подспорьем для количественного роста движения рабочих.

I. NEVELŐ

LA MILITARISATION DES USINES ET LES COMITÉS DES PLAINTES A L'ÉPOQUE DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Résumé

Le présent article se penche sur l'étude de la situation juridique et économique de la classe ouvrière de Hongrie pendant la première guerre mondiale et analyse la politique sociale suivie par le Parti Social-Démocrate de Hongrie.

Pour assurer la production de guerre le gouvernement ordonna en premier lieu l'organisation des équipes d'ouvriers soumises à un contrôle militaire. Ces équipes se virent organisées dans les usines minières et dans certaines fabriques plus importantes où les ouvriers témoignèrent «d'une attitude inquiétante». Par la militarisation le gouvernement entendait assurer la main-d'oeuvre nécessaire et le stabilisme politique du hinterland.

Une des formes les plus répandues de la militarisation se révélait être le moyen qui obligeait les entreprises de continuer leur travail. Soumis à un pouvoir militaire de correction et une juridiction pénale les ouvriers occupés dans les entreprises assujetties à des prestations de guerre ne furent pas autorisés de quitter leur lieu de travail.

Pendant la guerre la quasi-totalité du territoire du pays devint une caserne, tout homme actif comptait pour soldat. Certains éléments ouvriers se virent enrôlés s'acquittant du service militaire ou du travail obligatoire, d'autres travaillant dans les fabriques assujetties à des prestations de guerre, se trouvèrent soumis au pouvoir militaire de correction.

Les droits de liberté des ouvriers travaillant dans les usines militarisées s'avéraient être fortement restreints. Se fondant sur une interprétation subjective de la loi portant sur les prestations de guerre les patrons ne se refusaient pas à commettre toute une série d'abus. Il était des fabriques où on ne manquait pas d'étendre le traitement militaire même aux ouvrières. Les moyens les plus dures de la discipline militaires furent appliqués dans les usines militarisées.

Les organisations ouvrières se sont vite informées sur les griefs d'ordre social, juridique, politique et moral dont se plaignaient les ouvriers des entreprises assujetties à des prestations de guerre: au début le conseil professionnel ne savait que faire. Plus tard ayant consulté les sociaux-démocrates autrichiens il s'adressa au ministre de la défense nationale en le priant d'établir chez nous aussi des bureaux de plaintes promis aux syndiqués autrichiens.

Le décret portant règlement de la situation des ouvriers employés dans les usines assujetties aux prestations de guerre et de l'établissement des bureaux des plaintes fut émis le 17 janvier 1917. Les comités de plaintes qui au début se chargèrent d'aplanir les différends surgis entre les ouvriers et les patrons ne disposèrent pas du droit de décision.

La direction du Parti Social-Démocrate de Hongrie se montrait satisfaite de ces mesures, alors que les industriels, eux, se considéraient préjudiciable l'intervention de l'État aux affaires portant sur les conditions de salaire et de travail.

Afin de tirer les industriels d'inquiétude un décret venait d'être émis le 14 février par le ministre de la défense nationale, décret émis à titre de supplément au premier et contenant les sanctions disciplinaires à appliquer contre les ouvriers récalcitrants.

Les ouvriers, eux, ayant recours aux moyens légitimes leur permis réclamèrent dans maintes usines le remède à leurs griefs. Là où les patrons refusèrent de satisfaire les revendications légitimes des ouvriers, des mouvements de grève ne tardèrent pas d'éclater, comme c'était le cas à l'Usine d'Armes et Mécanique, au chantier de Pestlőrinc de l'Usine Lipták, à l'Usine Sidérurgique et Métallurgique de Diósgyőr, à l'Usine Nationale de Sidérurgie et de Métallurgie établie à Csepel, etc.

Enfin pour mettre obstacle aux mouvements massifs de salaire les comités de plaintes se virent, par suite de sollicitations arrivées de divers côtés, revêtus du droit de décision, ce qui fit que ces mêmes comités contribuassent à l'accroissement de l'influence que les chefs militaires exerçaient sur le mouvement des ouvriers industriels.

Jusqu'à ce que dans la période précédant la première guerre mondiale le contrôle du mouvement ouvrier relevait de la compétence de la police, pendant la guerre ceci devint pour la plupart un problème d'ordre militaire.

L'activité des comités des plaintes revêtus du droit de décision mit pour le moment obstacle à un développement plus vigoureux de ces mouvements. Cependant la quantité des requêtes ayant trait aux revendications de salaire et soumises à ces comités ne firent que se multiplier. C'est au printemps 1917 que ces comités vinrent de perdre leur rôle conciliatoire, vu que le mouvement ouvrier parvint à dépasser à ce temps les cadres légitimes.

Étant donné que les comités de plaintes offrirent des possibilités légitimes permettant la validation des réclamations sociales légitimes tous les métiers s'efforçaient d'obtenir les mêmes

droits. Sous l'effet des mouvements éclatés dans la vallée du Zsil le gouvernement étendit d'abord le droit de s'adresser aux comités des plaintes aux mineurs, dans un an ce droit fut octroyé aux employés privés, alors qu'en janvier 1918 tous les ouvriers obligés au service ou assujettis à des prestations personnelles se trouvaient autorisés à s'adresser à ces comités.

Les organes gouvernementaux appréciaient grandement l'institution des comités de plaintes. Par contre les représentations d'intérêts capitalistes, elles, témoignèrent d'une indifférence, voire d'une certaine hostilité à l'égard de l'activité de ces mêmes comités. Les ouvriers, eux, ne manquaient pas d'utiliser les possibilités leur offertes par le décret et encore que mécontents du traînement des affaires, ils ne tardèrent pas de s'adresser aux comités des plaintes. Les dirigeants des organes professionnels et de parti, à leur tour, y virent justifier leur ligne politique. Ils étaient d'avis que par l'augmentation des salaires ils servaient les intérêts des ouvriers, alors que par l'observation de la voie légitime pleine justice était rendue aux classes dirigeantes. Les comités des plaintes étaient les premiers organes à aider les sociaux-démocrates à intervenir à l'administration des affaires d'État.

Les comités des plaintes se virent créés par les classes dominantes dans le but de parer aux mouvements ouvriers. Cependant vu que ces comités se trouvaient sous le contrôle effectif de la classe ouvrière, leur activité n'était pas sans accuser un résultat positif. Ils avaient un rôle également à jouer quant à l'extension de l'influence du mouvement social-démocrate. Ces comités avaient donc d'une part un effet paralysant sur le développement du mouvement ouvrier en tant qu'ils firent naître des illusions à l'égard de l'État bourgeois et entendaient réaliser la paix des classes, mais ne manquaient pas de développer d'autre part sa base d'organisation étant devenus de cette manière un des leviers du développement du mouvement ouvrier.